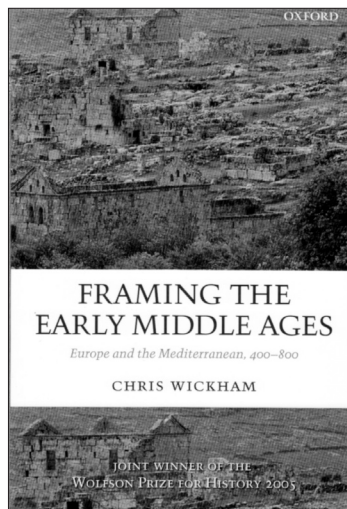

Wickham Chris. Framing the Early Middle Ages: Europe and the Mediterranean, 400–800. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – XXVIII+990 p., 13 maps. ISBN 0-19-921296-1. (*Vikhems K.* Aptverot agros viduslaikus: Eiropa un Vidusjūras reģions no 400. līdz 800. gadam)

Kopš 20. gs. 90. gadu sākuma par vienu no aizraujošākajiem un metodoloģiski nozīmīgākajiem vēstures virzieniem kļuvusi vēlā antīkā laikmeta un agro viduslaiku sākuma perioda (angļu valodā *late antiquity*) pētniecība. Ar vēlo antīko laikmetu, atsevišķiem pētniekiem tradicionāli to joprojām saistot tikai ar Romas impērijas norietu 4.–5. gs., mūsdienu vēstures zinātnē tiek saprasts laika posms Eiropā, it īpaši Vidusjūras reģionā, starp mūsu ēras 250. un 800. gadu. Protams, dažādos pētījumos šis laikmets ticis datēts atšķirīgi, tomēr tā pamatiezīme ir antīkās sabiedrības un kultūras norietam sekojošais kristietības un islāma civilizāciju uzplaukums. Tādējādi tas ir svarīgs posms vēsturiskās kontinuitātes jautājumu pētniecībā, kā arī Eiropas valstu veidošanās problemātikā. Pašlaik jau ir radīti vairāki apkopojoši darbi par vēlā antīkā laikmeta norisēm Eiropā, no kuriem, piemēram, par vēlā antīkā laikmeta pētniecības stūrakmeni kļuvis amerikāņu vēsturnieka Pītera Brauna 1996. gada darbs par Eiropas kristīgās civilizācijas veidošanos, kas pievēršas reliģijas un kultūras vēstures jautājumiem.

Angļu vēsturnieks Kriss Vikhems (dzimis 1950. gadā) ir viens no ievērojamākajiem vēlā antīkā laikmeta un viduslaiku vēstures pētniekiem mūsdienās. Doktora grādu viņš ieguvis 1975. gadā Oksfordas Universitātē, un jau kopš tā laika viņa pētījumi galvenokārt saistīti ar Itālijas vēsturi agrajos un attīstītajos viduslaikos. 1977.–2005. gadā K. Vikhems strādāja Birmingemas Universitātē, 1993. gadā kļūstot par agro viduslaiku vēstures profesoru, bet pašlaik viņš ir viduslaiku vēstures profesors Oksfordas Universitātē. Pirms dažiem gadiem dienas gaismu ieraudzīja K. Vikhema apjomīgais un viņa paša iepriekšējos pētījumus apkopojošais darbs par Eiropu apmēram četrus gadsimtus ilgā laika posmā, kuram arī veltīta šī recenzija. Tas nenoliedzami ir plašākais pētījums par Eiropu viduslaiku sākumā, lai gan autors tajā piedāvā tikai sociālās un ekonomiskās vēstures panorāmu un ietvaru, solot kultūras vēstures jautājumus integrēt savā nākamajā pētījumā. K. Vikhema monogrāfija uzreiz piesaistīja gan speciālistu, gan publikas uzmanību, iegūstot arī virkni apbalvojumu

(ieskaitot 2005. gada *Wolfson History Prize*, 2006. gada *Deutscher Memorial Prize* un tā paša gada Amerikas vēsturnieku asociācijas piešķirto *James Henry Breasted Prize*).

K. Vikhema pētījumu neveido atsevišķas agro viduslaiku reģionālas vēstures, viņš piedāvā paskatīties uz Eiropu kopumā 400 gadu ilgā periodā salīdzinošā perspektīvā. Var tikai piekrist autoram, ka "Romas impērija pārāk bieži ir aplūkota kā vienots veselums un pārāk reti kā atsevišķu provinču kopums" (3. lpp.). Tāpēc arī šī darba izejas punkts ir atsevišķi Eiropas reģioni, K. Vikhemam pievērsoties desmit teritorijām – Ziemeļāfrikai, Ēģiptei, Bizantijas centrālajai daļai Mazāzijā un Grieķijā, Sīrijai un Palestīnai, Itālijai, Spānijai, Gallijai/Franku valstij, Britānijai/Anglijai un Velsai, Īrijai un Dānijai (abi pēdējie reģioni neietilpa Romas pasaulē, atspoguļojot atšķirīgu pasauli un kultūru). Protams, aprakstot pēcromiešu pasauli, uzmanība varētu tikt pievērsta arī Armēnijai, slāvu zemēm, Irānai utt., tomēr autors atzīst, ka darbam izvēlētie reģioni piedāvā tik plašu materiālu, ka jau ar to vien nav viegli darboties, turklāt aktuāla ir arī pētījumu valodu problēma un esošais, jau tāpat milzīgais grāmatas apjoms. Šādā plašā apkopojumā darbā arī nav iespējams veltīt uzmanību katram atsevišķam vēstures avotam vai pat avotu veidam, tāpēc K. Vikhems ievadā jau atrunā, ka, piemēram, normatīvajos aktos ietvertu informāciju viņš pieņems kā esošu (protams, apzinoties to tipveida un autoritātes problēmu), savukārt naratīvos avotus, kopumā raksturojot kā neuzticamus, viņš pārsvarā aplūko retoriskajā laukā un saiknē starp autoru un darba auditoriju. Pētāmos jautājumus autors analizē, balstoties uz vēstures avotiem, taču pievērsoties arī historiogrāfiskajām diskusijām. K. Vikhems perfekti orientējas gan historiogrāfijas vēsturē (kas būtībā balstās uz Alfona Dopša un Anrī Pirena darbiem, lai gan abi savus nozīmīgākos darbus sarakstīja jau 20. gs. 20. gados, bet kas bija aktuāli pat vēl pirms desmit gadiem), gan mūsdienu pētniecības virziena un tradīcijas. Tiesa, agro viduslaiku vēstures pētniecība ir cieši saistīta ar Eiropas mūsdienu valstu veidošanos, tāpēc arī to historiogrāfijā joprojām dominē nacionālās pieejas un tradīcijas.

Viena no K. Vikhema darba raksturīgākajām iezīmēm ir mēģinājumi apvienot rakstīto vēstures avotu analīzi ar arheoloģiskās pētniecības rezultātiem, un jāatzīst, ka autors ļoti sekmīgi pierāda, ka vēstures pētniecībā nav nodalāma rakstīto vēstures avotu un materiālās kultūras liecību vēsture; tikai integrējot dažādus avotu veidus un to interpretējošās pieejas, pētnieks var rakstīt vēsturi. Šī atziņa ir ļoti būtiska arī antīkā laikmeta un viduslaiku pētniecībā, jo tieši arheoloģisko izrakumu un pētījumu straujais pieaugums (kā norāda autors, šī veida informācija ir palielinājusies desmitkārtīgi un vietām pat simtkārtīgi) pēdējās desmitgadēs ļāvis veidot jaunas vēlā antīkā laikmeta interpretācijas un tādējādi būtiski ir mainījusies izpratne par Eiropas reliģisko, kultūras, sociālo, ekonomisko un militāro attīstību un dažādu sabiedrību un kultūru savstarpējo mijiedarbību.

K. Vikhema monogrāfijas pirmā daļa (tajā ietilpst divas nodaļas) veltīta agro viduslaiku valsts un pārvaldes formām, iezīmējot arī konkrēto

teritoriju ģeogrāfisko stāvokli (autors korekti atzīst reģionu sociālās un politiskās attīstības saistību ar to ekoloģisko vidi) un raksturojot nozīmīgākos vēstures avotus. Tā kā autoru interesē sociālā un ekonomiskā vēsture, tad šīs nodaļas monogrāfijā kalpo tikai kā nepieciešams ievads, nevis detalizēta politiskās vēstures norišu analīze. K. Vikhems atzīmē, ka pēc Romas impērijas vienotās telpas sabrukuma Eiropas reģionos vērojamas gan centralizācijas, gan decentralizācijas tendences, dažos reģionos veidojās stabilas struktūras, bet citi piedzīvoja juku laikus. Tādējādi jau pirmajās nodaļās (un to spilgti apliecina visa monogrāfija) K. Vikhems parāda reģionālo atšķirību īpatsvaru – agrajos viduslaikos neviens reģions nav uzskatāms par tipveida piemēru vai likumsakarību izņēmumu.

Pēc autora domām, tieši valsts forma aplūkojamajos gadsimtos bija piedzīvojusi lielākās pārmaiņas salīdzinājumā ar Romas impērijas laiku. Īpašu uzmanību K. Vikhems pievērš nodokļu uzlikšanas un ievākšanas sistēmām un to transformācijām. Viņš uzsver, ka atšķirības starp vājām un spēcīgām valstīm būs vērojamas tieši nodokļu ieviešanas nozīmē un raksturā (ideālos tipos izdalot uz zemi un uz nodokļiem balstītas (attiecīgi vājas, kā ģermāņu valstis, un spēcīgas, kā Romas impērija) valstis, turklāt ar to būs saistītas aristokrātijas un centrālās varas lomas un karaspēka uzturēšanas veids, kam par karošanu maksās algu vai piešķirs zemi). Pēc Romas laikmeta gan nodokļu ieviešana, gan tirdzniecība pārsvarā norisinājās mikroreģionos atkarībā no aristokrātijas ietekmes un pieprasījuma. Veiksmīga nodokļu ieviešana bija atkarīga no informācijas plūsmas, un tajā ir jāiegulda liels darbs – jāpiekrīt autoram, ka nodevas ievākt ir vieglāk nekā izveidot nodokļu sistēmu līdz ar visiem ar to saistītajiem pierakstiem un normatīviem.

Grāmatas otrā daļa, ko veido trīs nodaļas, veltīta aristokrātijai, galveno uzmanību pievēršot tās materiālajai situācijai katrā aplūkojamajā reģionā. K. Vikhems aristokrātijas pārstāvi definē kā politiskās (pārsvarā uz zemi balstītās) elites locekli, kurš varēja īstenot varu, pateicoties savam statusam (153. lpp.). Lai gan dažādu zemju aristokrātijai bija ļoti maz kopīgu iezīmju, K. Vikhems tomēr izdala sešas pazīmes, kas raksturoja aristokrātiju: dzimtas senču pieminēšana, zemes īpašums, stāvoklis valsts hierarhijā, pret aristokrātiju labvēlīga valsts politika un tās atzīšana no citu politisko līderu puses, kā arī īpašs dzīvesveids. Aristokrātijas, pēc autora domām, strukturējošais elements bija zemes īpašuma apjoms un organizācija, taču arī pārējiem parametriem bija sava nozīme. K. Vikhems norāda, ka agros viduslaikus pēc Romas impērijas norieta gan rietumos, gan austrumos raksturo strukturāla (zemes īpašuma) kontinuitāte un kontinuitātes pārrāvums aristokrātijas identitātē. Saskaņā ar K. Vikhema pētījumu pēcmomiešu aristokrātijas kopumā bija nabadzīgākas (izņemot frankus un Sīriju) un lokālas (izņemot frankus), un tikai Franku valsts un Spānijas, kā arī kristiešu aristokrātija Ēģiptē pirms tās islāmizācijas saglabāja romiešu sociālpolitisko vidi. Aristokrātijas identitāte un vērtības agrajos viduslaikos kļuva militarizētas, un tikai pilsētās saglabājās romiskais gars un vide.

K. Vikhems norāda, ka Ziemeļeiropā valstu veidošanās balstījās uz četriem faktoriem, no kuriem viens bija ārējais (piemēram, kristianizācija un migrācijas) un trīs iekšējie faktori – ciešas valdnieka un aristokrātijas attiecības, kā tas bija Anglijā, bet kādas sabruka Īrijā; ekonomiskās diferenciācijas pieaugums, kas agri sākās Dānijā, pakāpeniski attīstījās Anglijā un vismazāk bija jūtams Īrijā; uz zemes īpašumu balstītas aristokrātiskās varas izveidošanās, kas aplūkojamā perioda beigās nostiprinājies tikai Anglijā. Zemes īpašuma pārvaldes un lauksaimnieciskās ražošanas raksturošanā K. Vikhems izmanto sociologu K. Marksa un F. Engelsa koncepciju par ražošanas veidiem, agro viduslaiku saimniecības definēšanai izmantojot terminu “zemnieciskais ražošanas veids”, ko raksturošanu raksturo (261., 536.–540. u.c. lpp.). Šo ražošanas veidu (tas pārsvarā tiek raksturots, izmantojot plaši pazīstamo marksistisko antropologu, piemēram, M. Sālina, E. Boserupas, K. Melaso u.c. darbus) viņš nostāda pret feodālo un verdzības ražošanas veidiem, akcentējot, ka aplūkojamajā periodā Romas verdzības vairs nebija, bet dzimtbūšana nebija aizsākusies. Tā, piemēram, ap 600. gadu Ziemeļeiropā bija zemnieciskā ražošanas veida sabiedrības, lai gan 800. gadā tās virzījās uz feodālo ražošanas veidu (īpaši tas bija vērojams Anglijā, toties Īrijā vismazāk). Autors uzskata, ka gan verdzība antikajā pasaulē, gan zemes nonākšana īpašumā agrajos viduslaikos iezīmēja zemeskungu kontroles pastiprināšanos pār lauksaimniecisko ražošanu.

Grāmatas trešās daļas trīs nodaļās aplūkoti ar zemniecības vēsturi saistīti jautājumi. Zemnieku K. Vikhems definē ekonomiskās kategorijās – tas ir vietsēdis zemes apstrādātājs (retāk lopkopis), kas ar zemkopību nodrošina iztiku, vismaz daļu no zemkopja darbiem veic pats un pats kontrolē savu darbu, tādējādi atšķiroties no vidēja zemes īpašnieka, kurš pats vairs nepiedalās zemes apstrādē, un verga un zemes nomnieka, kurš nav noteicējs pār savu darbu (386. lpp.). Agro viduslaiku pasaule pārsvarā bija agrāra, zemnieki veidoja ap 90% iedzīvotāju (ar nelieliem izņēmumiem vairāk urbanizētajā Ēģiptē un Sīrijā–Palestīnā). Lai parādītu zemnieku dzīvi agrajos viduslaikos, K. Vikhems, pārsvarā balstoties uz dzīvesvietu arheoloģiskajiem materiāliem, detalizēti raksturo atšķirīgu reģionu zemnieku ciemus noteiktos laika posmos – Toskānā un Reinas vidustecē 8. gs., Ildefransā 7.–8. gs., Anatolijas centrālajā daļā ap 600. gadu, divus lielus ēģiptiešu ciemus 6. un 7.–8. gs., kā arī iztēlotu ciemu Anglijā 7. gs. (tāpēc gan šis modelis nav mazāk pārliecinošs, drīzāk tas ir ļoti perspektīvs skatījums un pieeja). Šajās kopienās vērojama salīdzinoši stabila sociālā struktūra un lielo zemes īpašumu fragmentācija, tās veidoja nukleārās ģimenes, tomēr dzimtai joprojām bija liela nozīme, īpaši ārkārtas situācijās. Lai gan autors sola raksturot arī dzimtes (*gender*) lomas zemnieku kopienās, viņš aprobežojas ar sieviešu sociālā statusa un mantošanas iespēju raksturojumu. Autors norāda uz augstu iekšējās diferenciācijas līmeni zemnieku kopienās, turklāt pakāpeniski brīvo locekļu statuss un iespējas samazinājās, bet kādreizējie Romas pasaules nebrīvie ieguva plašākas iespējas. Paradoksāli, bet, kā atzīmē K. Vikhems, zemnieku autonomija neuzlaboja viņu dzīves apstākļus – un viņi

zaudēja pieeju maiņas tīkliem, pašiem nodrošinot sevi ar nepieciešamo. Agrajos viduslaikos Rietumeiropā aristokrātija bija vājāka nekā jebkad agrāk vai vēlāk, un kontroli pār zemniekiem tā atguva tikai aplūkojamā perioda beigās līdz ar feodālā ražošanas veida un aristokrātijas statusa un bagātības nostiprināšanos un zemnieku patstāvības ierobežošanu (īpaši Karolingu valstī).

Tirdzniecības tīkli un urbānisms ir recenzējamās grāmatas ceturtais daļas tēma, kurā ietilpst divas nodaļas un apkopojšie secinājumi. Jāatzīmē, ka agro viduslaiku urbānisma (un tā kontinuitātes) problēma ir raisījusi plašas sociologu un vēsturnieku diskusijas. K. Vikhems uzsver, ka pilsētām svarīgākā ir to ekonomiskā funkcija un saimnieciskais raksturs, lai gan aplūkojamajos gadsimtos pilsētas tika definētas arī kā bīskapu rezidences vai administratīvi centri. Aplūkojot urbānos centrus, autors kā kritērijus, kas pārsvarā atspoguļojas arheoloģiskajā materiālā, izmanto pilsētas iedzīvotāju koncentrāciju, tirdzniecību un neagrāro ražošanu, bet atzīstot arī pašpārvaldes, tiesiskā statusa un politisko funkciju nozīmi (591.–594. lpp.). K. Vikhems pievērš uzmanību pilsētu politisko struktūru transformācijām laikmeta politisko norišu kontekstā, pilsētu saimnieciskajai darbībai, aristokrātijas pārstāvju reprezentācijai pilsētās un pilsētu plānojuma pārmaiņām. Urbānie centri tradicionāli spēcīgi bija Ēģiptē un Tuvajos Austrumos, savukārt Vidusjūras rietumu reģionā pilsētas pakāpeniski zaudēja daudzas agrākās romiešu pilsētu iezīmes, samazinot savu “urbāno raksturu līdz [autora] izdalītajiem minimālajiem kritērijiem” (673. lpp.). Autors norāda, ka agrajos viduslaikos tipiska pilsēta bija lokāla rakstura un tās turība nebūt nepalielinājās straujos apjomos. Pēc viņa domām, Rietumeiropas pilsētu attīstībai būtisks bija 8. gs., kad urbānie centri atdzīvojās Vidusjūras reģionā un veidojās Ziemeļeiropā, lielā mērā saistībā ar maiņas sakaru aktivizēšanos un aristokrātijas varas nostiprināšanos.

Monogrāfijas 11. nodaļa, kas veltīta maiņas un tirdzniecības tīkliem, ir noslēdzošā un vienlaikus saskaņā ar autora ieceri galvenā darba nodaļa. Šī nodaļa ir izteikti balstīta uz arheoloģiskajām liecībām, ņemot vērā, ka rakstītie avoti maiņas modeļus aplūkojamajos gadsimtos atspoguļo ļoti vāji. Tāpēc arī autors pievēršas plaša patēriņa preču kustībai Eiropā, aplūkojot, piemēram, keramikas tehnoloģiju un dažādu keramikas izstrādājumu izplatību, nevis prestiža preču sastopamību dažādos Eiropas reģionos. Protams, ka keramikas pētniekam jārēķinās ar diezgan izplūdušiem datējumiem, lielu nedefinētu keramikas tipu īpatvaru un citām problēmām, tomēr šāda pieeja ir daudzsolīga. Autors secina, ka starpreģionālās maiņas apjomi 8. gs. beigās bija pietiekami lieli, lai aristokrāti būtu ieinteresēti lauksaimnieciskās ražošanas (un tātad zemes) kontrolē. Spēcīgam karalim vajadzēja to pašu, ko spēcīgai aristokrātijai, – zemi, ko tas tieši un pilnībā kontrolē, un tādējādi zemes kontroles jautājums ir centrālais K. Vikhema monogrāfijas temats. Grāmatas noslēgumā kā laikmeta raksturīgākās iezīmes līdzās Eiropas reģionālajai daudzveidībai viņš atzīmē finanšu struktūru vienkāršošanu un aristokrātijas varas vājumu agrajos viduslaikos, kas savukārt

saistīts ar zemniecības lielāku autonomiju un pakāpenisku aristokrātijas militarizāciju.

Sociālekonomiskajā dinamikā K. Vikhems akcentē iekšējo procesu un attīstības nozīmi, un, pēc viņa domām, ārējie faktori, piemēram, iebrukums, epidēmijas, dabas katastrofas u.tml., tikai saasina iekšējo situāciju, taču tie nav nozīmīgākie. Pārmaiņas risinās lēnām, pat straujām pārmaiņām ir ilga priekšvēsture, un tās sakņojas ilgākā laikposmā, uzkrājoties pārmaiņu norisei nepieciešamajiem priekšnoteikumiem. Taču šāds pārmaiņu skaidrojums, glorificējot iekšējo objektīvo attīstību, pilnīgi ignorē subjektīvos faktoros. Dažādos pētījumos ticis uzsvērts, ka objektīvie faktori, kas vērsti uz pārmaiņām, spēs realizēties, tikai pateicoties aktīvajiem indivīdiem un to spējām un veiksmei mainīt tradicionālās struktūras. Šajā kontekstā jāmin arī K. Vikhema nenovērtētā kultūras un reliģijas loma, tāpat tikai vietām autors pieskaras etniskās un sociālās identitātes jautājumiem. K. Vikhems vienmēr akcentējis, ka viņš raksta marksistisku vēsturi, un var piekrist, ka marksistiskajā vēstures skatījumā šie jautājumi nav svarīgi, tomēr gan indivīds, gan reliģija, gan identitāte un citas kategorijas ietekmē arī sociālekonomiskos procesus (protams, ar reģionāli un hronoloģiski atšķirīgu intensitāti), tāpēc to ignorēšana nesekmē pilnīgākas vēsturiskās ainas izpratnes veidošanu. Jāatzīstas, ka ir diezgan divaini sociālajiem jautājumiem veltītā darbā redzēt atsaucēs 19. gs. pētnieka K. Marksa vārdu, bet nesastapt, piemēram, 20. gs. nogales vadošā sociologa E. Gidensa darbus.

Grāmatu noslēdz apjomīgs avotu un literatūras saraksts (832.–943. lpp.!) un vispārējs rādītājs, kas šādam apkopojamā darbam ir ļoti lietderīgs. K. Vikhema darbs, autoram sava uzstādījuma ietvaros veidojot pārliecinošu un argumentētu sabiedrības un saimniecības attīstības ainu, nenoliedzami ir intelektuāli piesātināta lasāmviela, kas prasa lasītājam visu laiku domāt un vienlaikus arī rosina diskutēt. Tiesa, jāatzīst, ka monogrāfijas lielais apjoms drīzāk ir šķērslis tās apguvei (jo izstudēt gandrīz tūkstoš lappuses blīva teksta nav viegla lieta). Taču šis K. Vikhema darbs piedāvā ļoti korektu iepriekšējo gadu pētījumu apkopojumu, kas papildināts ar viņa paša pētījumu rezultātiem un teorētiskajām atziņām. Autora detalizētās avotu studijas, korektā nacionālo historiogrāfiju interpretācija un plašais skatījums uz sociālekonomiskajām norisēm Vidusjūras telpā un Eiropā (organiski integrējot tajā iepriekšējā historiogrāfijā bieži vien nošķirtus reģionus un pat Ziemeļeiropu) padara šo darbu par svarīgu un nozīmīgu dažādu vēstures jomu, laikmetu un virzienu pētniekiem.

Andris Šnē